ESPAIS DE MEMÒRIA - GENÈSIS DEL PROJECTE

Recuperar els espais de memòria és fonamental per a poder construir un present conscient. Aquesta reactivació és, en essència, una acció política. Una política entesa en el seu sentit original, politikós: el de la gestió d'allò que pertany als ciutadans. Pel contrari, la memòria urbana és freqüentment sepultada sota discursos polítics que no tenen cap interès a preservar-la. Desafortunadament, el control d'allò que pot ser oficialment recordat està a les mans de qui ho volen dominar a la seva voluntat, exaltant determinats episodis històrics i deixant que altres, sota el pes del temps i rere vels denigrants, s'enfonsin en l'oblit.

Espanya és excepcionalment especialista en manipular la memòria a gust del poder vigent. L'ombra de la Guerra Civil s' ha intentat eliminar i desenfocar al llarg d'anys de dictadura i transicions fragmentades. Tot i així, la tragèdia deixa irremeiablement empremta a l'imaginari col·lectiu de la ciutat i, malgrat els amnèsics discursos oficials, el record de la lluita per la llibertat segueix viu.

El tracte ofert a la memòria d'aquests tràgics episodis ve determinat pel context polític i sociocultural. Així, a països com Polònia, el record de la Segona Guerra Mundial és un aprenentatge imprescindible per a la construcció del present. Les cicatrius deixades per la crueltat del feixisme i la lluita de la resistència són peces clau en la concepció del territori i de les seves ciutats. Emmarcats en un escenari global de rememoració pedagògica i terapèutica, museus, xarxes de memòria urbanes i actes culturals són el puntal d'una societat conscient del seu llegat històric.

El nostre àmbit no ha estat capaç d'aprendre a convertir el passat en una eina útil per a construir un present més humà i inclusiu. L'hegemonia d'un urbanisme i una arquitectura orfes de la consciència del temps conforma al nostre voltant un escenari d'urbanitat anònima i desmemoriada, que en el mateix moment de néixer renega dels seus orígens. La voluntat que el poder exerceix sobre la ciutat pretén transformar-la des de zero, oblidant aquells traumes històrics que no interessen en una impecable concepció de la metròpolis com a divisa de canvi comercial.

Les nostres ciutats són plenes de possibilitats obertes per a la socialització de la cultura i el reconeixement identitari. Si els carrers són l'escenari que ha viscut la nostra història a la seva pròpia pell, no són també la millor eina per a poder conèixer-ho i reviure-ho? L' artista Francesc Abad es pregunta: "En un temps d'identitats fugaces quant tot es llença-, ¿com justificar la noció de l'essència de la construcció?" (2004). Si entenem que la temporalitat latent d'un espai, allò que li és intangible i intrínsec, és una de les principals matèries primeres amb les que podem construir una nova realitat espaial, ens podem aproximar al lloc amb un punt de vista renovat, ètic i sensible.

En aquesta lliada de rumb incert cap a la justícia i la humanització del sistema, l'arquitectura i l'urbanisme seran peces clau, perquè són els responsables de la configuració del nostre entorn urbà. Podran avivar els motors del viatge o acaçar-lo sense parar. Precisem ja d'una arquitectura activa, renovadora, ètica. Una arquitectura capaç d'intervenir a la societat més enllà de la seva epidermis, penetrant dins l'imaginari col·lectiu. Enèrgica. Plena. Veritable. Una arquitectura que ens ajudi a desenterrar les emprentes intangibles del a nostra memòria compartida. Només al rescatar els espais latents de l'ideari comú, podrem alliberar-nos a nosaltres mateixos de la desídia hegemònica que pretén arrasar amb els escenaris del pensament crític i conscient. D'una vegada per totes, les veus anònimes del passat i del present han de despertar del silenci on ara malviuen ofegades. I aquest despertar és, sense cap dubte, un "carrer de direcció única" (Benjamin, [1928] 2010).

Aquest projecte, Barcelona en Temps de Guerra, ha estat el resultat d'una voluntat de reivindicació i d'una investigació reflexiva al voltant de la possibilitat de recuperació dels espais de memòria. Aquesta investigació té el seu origen a l'assignatura optativa "La ciutat i la vida", impartida per José Luis Oyón a l'ETSAV.

ESTAT ACTUAL I NECESSITAT

A nivell mundial, existeix una organització que recull en xarxa espais de memòria situats arreu del món: International Coalition of Sites of Conscience. Sites of Conscience utilitza el passat com a eina per a comprometre la gent a millorar el present. En formen part aproximadament uns 300 museus, memorials, llocs històrics i iniciatives en 47 països. La situació dels espais de memòria al context espanyol és crítica. Només 4 iniciatives en formen part: el Museu de la Pau de Gernika, el Centre de Recerca de la Pau de Gernika, el Museu Memorial de l'Exili a la jonquera i el Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya.

El Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya és una institució pública que va néixer l'octubre de 2007 i que té per finalitat la recuperació, commemoració i foment de la memòria democràtica durant el període entre 1931 i 1980. Es tracta de la primera institució d'aquestes característiques a l'Estat espanyol. En el seu article 54, l'Estatut determina que la Generalitat i els altres poders públics han de vetllar pel coneixement i el manteniment de la memòria històrica de Catalunya. El Memorial Democràtic és l'organisme que dóna resposta a aquest article de l'Estatut.

El Memorial Democràtic gestiona molts projectes: exposicions, publicacions, activitats pedagògiques, atenció als represaliats, cens de simbologia franquista... Un dels projectes més rellevants que ha estat duent a terme els últims anys és la Xarxa d'Espais de Memòria Democràtica de Catalunya. La Xarxa va ser creada el febrer de 2010 com a iniciativa del Memorial Democràtic i agrupa diferents espais que han estat testimoni de la nostra història recent. L'objectiu principal és la recuperació d' un patrimoni memorial tangible i intangible, representatiu de la lluita i els conflictes per a la consecució dels drets i les llibertats democràtiques del nostre país, durant el període que abasta la proclamació de la II República fins a la transició democràtica.El treball en xarxa sobre la història i la memòria d'aquests espais els ha convertit en veritables llocs de record, de reflexió i d'homenatge i, especialment, els ha transformat en instruments vius per a la divulgació històrica i la pedagogia social.

Aquest mapa mostra els diferents espais de memòria que formen part de la Xarxa. Molts d'ells són espais d'interpretació, itineraris o espais recuperats de manera literal. Hi ha només dos espais que poden ser considerats com a centres culturals de memòria: el MUME, el Museu Memorial de l'Exili a la Jonquera; i el COMEBE, el Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre. El MUME cobreix la temàtica de l'exili. El COMEBE cobreix el front de guerra.

Aquest projecte neix de la proposta de completar aquest esquema amb una tríada. Si l'exili i el front de guerra estan coberts, què és el que ens falta? La reraguarda. La vida quotidiana d'aquells qui van viure la guerra des de la ciutat. I quin millor lloc per establir un centre cultural de memòria dedicat a la reraguarda de la guerra que Barcelona? És així com neix el concepte originari d'aquest projecte:
Barcelona en Temps de Guerra.

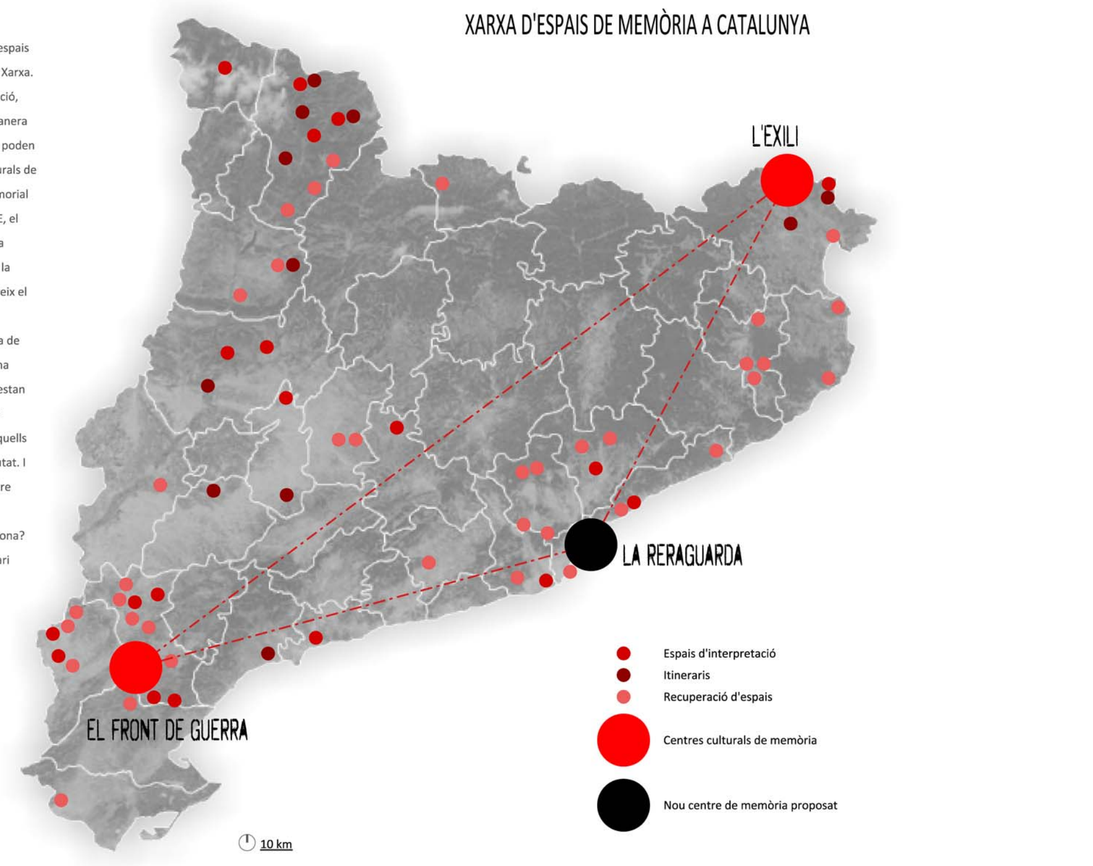

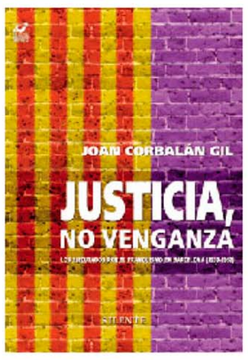

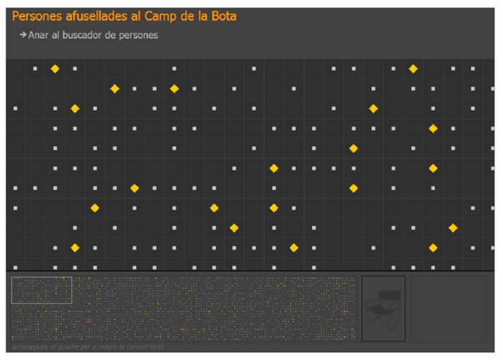

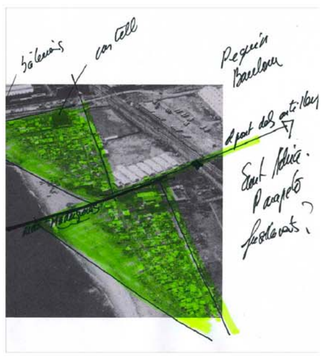

BARCELONA I EL CAMP DE LA BOTA

El centre cultural Barcelona en Temps de Guerra necessitava situar-se en un espai de memòria per poder rendir comptes amb el record de la Guerra Civil. Un espai amb un record latent que esperés a ser recuperat. Un emplaçament significatiu, que forméspart d'aquella mateixa memòria que el centre cultural estava revivint. Si expliquem la memòria de la Guerra Civil com un relat, aquells punts més significatius són aquells que en determinen l'escenari: el punt inicial i el conclusiu. Calia buscar un espai que ens parlés de l'inici de la Guerra, o un que amagués el passat succeït quan aquesta va acabar. I, d'entre tots ells, hi ha un trauma, una ferida oberta que la ciutat ha estat intentant amagar però que sobresurt per damunt de tots els altres: els afusellats del Camp de la Bota. 1717 persones van ser afusellades per la dictadura franquista entre l'any 1939 i el 1952 al Camp de la Bota, una zona costanera a mig camíentre els municipis de Barcelona i Sant Adriàdel Besòs. Després de traslladar des del Castell de Montjuic als presoners, jutjats i condemnats en Judicis Sumaríssims sense cap tipus de garantía legal ni democràtica, les execucions tenien lloc al Parapet, un terraplèprop de la vora del mar que cada matinada era escenari d'aquell tràgic disbarat. Els habitants del Camp de la Bota, que albergava dos barris de barraques, anomenats Pequín i Parapet, es despertaven cada matísota el terror dels trets. Alguns inclús afirmaven ser capaços, mentre es recargolaven entre els llençols, de contar els ajusticiats del dia pels trets de gràcia (Leal, 2009).

Les generacions successives no hem estat capaces de reparar el dolor i tancar les ferides encara obertes. En què's'ha convertit avui el Camp de la Bota? En el flamant Port Fòrum, mostra de l'urbanisme més anònim i destructor, capaçd'aixecar el cap amb arrogància en un entorn urbàon cada nou edifici és un epicentre de si mateix. La construcció del complex cultural el 2005, totalment alièal significat latent de l'espai que ocupava, va suposar una ferotge traïció a la memòria de les víctimes, condemnades de nou al silenci i a l'oblit sota capes de vidre, acer i formigó. Manuel Delgado, parlant del Camp de la Bota, ens deia que "potser un dia, a trenc d'alba, a l'hora dels ajusticiaments, els espectres dels executats despertin per passar comptes a la ciutat que es va atrevir a negar-los, a ells i al deute que amb ells tenia contret i que mai no els podràpagar"(2007, p.119).

La decisió de construir el Port Fòrum sobre el que havia estat el Camp de la Bota va donar lloc a reivindicacions socials que no van ser escoltades. Afortunadament, al llarg dels últims anys, l'art ha demostrat tenir la capacitat de treballar i reivindicar aquestes ferides del passat que l'urbanisme ha deixat de banda. Aquest camí ens porta a l'obra de Francesc Abad sobre el Camp de la Bota, sota el metafòric nom "El Parapet. Diagonal núm.1", en referència al fatídic mur que ja no existeix. Amb una actitud reivindicativa en resposta a la traïció a la memòria que suposa la construcció del Port Fòrum, Abad realitza una cerca profunda al voltant d'aquells qui hi van ser afusellats durant la postguerra. A través de fotografies antigues, documents personals i testimonis dels seus descendents, el projecte traça una constel·lació col·lectiva de memòries personals, que dóna llum a cada una de les persones que el formigó acabat d'abocar havia tornat a silenciar.

L'espai de memòria que calia recuperar, doncs, estava decidit. Però calia trobar un emplaçament buit, capaç de transformar-se en aquella memòria col·lectiva que romania latent. I ha estat així com, enmig de les arquitectures arrogants de nom propi i de l'urbanisme anònim del Port Fòrum, he trobat un espai on encara és possible imaginar una arquitectura de nom col·lectiu. Un espai que encara roman inexplicablement verge, com si les ombres del passat s'haguessin confabulat per no deixar-lo caure en les mans afamades de la cultura amnèsica. Aquest espai serà l'escenari on materialitzar les emocions amagades de la tragèdia, que esperen cauteloses que arribi el moment de sortir a la llum. Serà el lloc destinat per a recordar i transmetre la història dels oblidats, dels oprimits, d'aquells que van perdre una guerra i després van ser condemnats a l'abisme. Serà l'emplaçament on narrar la vida d'aquells que van viure a la reraguarda. El relat d'una Barcelona en Temps de Guerra. Ha arribat el moment de fer justícia i respondre, d'una vegada per totes, davant de les (qui sap si més de) 1717 promeses pendents amb el passat que romanen condemnades en l'oblit. Aquest espai, mostrat a les fotografies adjacents, es troba entre la Ronda Sant Ramon de Penyafort i l'Avinguda Eduard Maristany. A més, hi ha un significat latent afegit a l'emplaçament escollit: era l'antic emplaçament de la carretera per on passaven els artillers que es dirigien als afusellaments, tal com es pot veure a l'esbós adjunts de Francesc Abad.

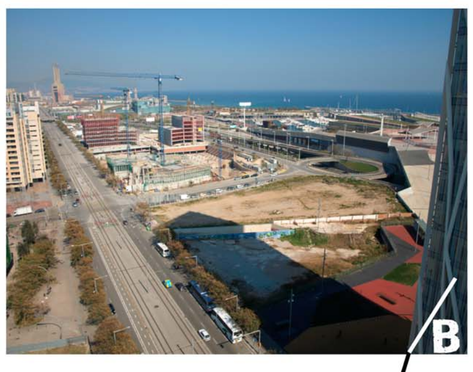

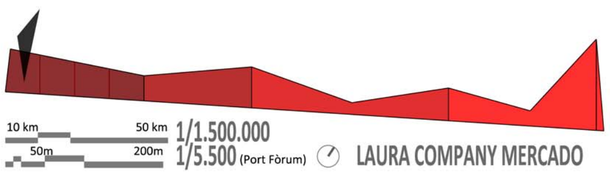

LAURA COMPANY MERCADO

I.1 MARC TEÒRIC _ ESPAIS DE MEMÒRIA: INVESTIGACIÓ I NECESSITAT. EL CAMP DE LA BOTA.

TUTOR: JOSÉ LUIS OYÓN BAÑALES TRIBUNAL 1 PROJECTE FINAL DE CARRERA ESCOLA TÈCNICA SUPERIOR D'ARQUITECTURA DEL VALLÈS PRIMAVERA 2013/2014

BARCELONA EN TEMPS DE GUERRA

CENTRE CULTURAL DE MEMÒRIA

B/TG